

Жалубоўская Марына Францаўна,

*настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай
катэгорыі Дзяржаўнай установы адукацыі “Браслаўская сярэдняя школа №1
імя А. М. Жданава”*

КРАЯЗНАЎЧЫ АСПЕКТ РАБОТЫ З ВУЧНЯМІ ПА СТВАРЭННІ ТЭКСТАЎ НА АСНОВЕ ЎЛАСНАГА ВОПЫТУ, НАЗІРАННЯЎ

На сённяшні дзень значна змянілася роля адукацыі ў грамадстве. Вучань павінен быць падрыхтаваным да жыцця ў зменлівым свеце, таму задача адукацыі заключаецца не толькі ў стварэнні ўмоў для авалодвання вучнямі пэўным аб’ёмам ведаў, але і ў развіцці іх творчага мыслення, здольнасцей выкарыстоўваць інфармацыю ў розных вучэбных сітуацыях (кампетэнтнасны падыход). У сувязі з гэтым сучасныя патрабаванні да моўнай і маўленчай падрыхтоўкі вучняў скіраваны на выпрацоўку ўменняў, неабходных для таго, каб “пэўная моўная з’ява, разгледжаная ў маўленчай тэорыі, выкарыстоўвалася ў маўленчай практыцы” [8, с. 7]. “Пры такой арганізацыі навучання галоўным дыдактычным матэрыялам з’яўляюцца тэксты, на аснове якіх і вырашаюцца задачы, накіраваныя на засваенне норм літаратурнага вымаўлення, граматыкі, правапісу, узбагачаецца слоўнік вучняў, забяспечваецца іх выхаванне і развіццё творчых здольнасцей” [8, с. 7]. Адным з дыдактыка-метадычных прынцыпаў, акрэсленых у Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская мова”, выступае прынцып апоры на тэкст у яго жанрава-стылявой разнастайнасці, што прадугледжвае стварэнне ўласных выказванняў на аснове звестак пра тэкст, яго будову, тэму і асноўную думку, спосабы і сродкі сувязі сказаў у тэксце. У праграме па беларускай мове падкрэсліваецца, што “работа па развіцці звязнага маўлення, пад якой разумеецца ўменне не толькі чытаць і ўспрымаць змест тэксту, але і ствараць уласныя выказванні, арганізуецца на кожным уроку пры вывучэнні ўсіх раздзелаў і тэм школьнага курса беларускай мовы” [8, с. 6] (камунікатыўная

кампетэнцыя). Важна, што ад камунікатыўных уменняў залежыць не толькі поспех вучняў у пазнавальнай і практычнай дзейнасці, але, у значнай ступені, і магчымасць іх сацыяльнай адаптацыі ў сучасным грамадстве.

Такім чынам, паводле адукацыйнага стандарту вучэбнага прадмета “Беларуская мова” і праграмных патрабаванняў работа па развіцці вуснага і пісьмовага маўлення грунтуецца на прынцыпе камунікатыўна-дзейснага падыходу ў навучанні. У выніку вучань на II і III ступенях агульнай сярэдняй адукацыі павінен валодаць навыкамі стварэння тэкстаў з улікам мэт і задач камунікацыі. Фарміраванне гэтых навыкаў — паэтапны працэс, пры якім ўлічваюцца ўзроставыя асаблівасці вучняў, узровень іх моўнай і маўленчай падрыхтоўкі, а таксама задачы навучання беларускай мове на розных ступенях агульнай сярэдняй адукацыі.

Пры арганізацыі працы па развіцці маўлення на ўроках беларускай мовы ўзнікае неабходнасць распрацоўкі такой сістэмы работы з вучнямі па стварэнні імі тэкстаў на аснове ўласнага вопыту, назіранняў (сачыненне), якая дазваляе рэалізаваць кампетэнтнасны падыход пры навучанні беларускай мове і вырашаць сучасныя адукацыйныя задачы, такія як фарміраванне моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Важна скіраваць працу вучняў з тэкстам не толькі як на аб’ект маўленчай дзейнасці (для рэцэптыўных відаў дзейнасці), але і як на яе вынік (для прадукцыйных відаў дзейнасці).

Крок 1. Зрокавы вобраз. Для таго каб стварыць уласны тэкст, у першую чаргу вучням трэба дакладна ўяўляць, пра што яны будуць пісаць, з якой мэтай. Таму трэба даць ім той зрокавы вобраз (ілюстацыя, фотаздымак, рэпрадукцыя карціны), які дазволіць ім уявіць рэаліі, пра якія яны будуць паведамляць у сваім тэксце. Ілюстрацыі і дэманстрацыі, а таксама завочныя экскурсіі, прадстаўленыя з дапамогай камп’ютарных тэхналогій (мультымедыйных прэзентацый, відэаролікаў), дапамагаюць стварыць і эмацыянальны настрой на ўроку. Большасць сучасных школьнікаў паводле

вядучага каналу ўспрыняцця інфармацыі – візуалы, таму выкарыстанне ТСН і нагляднасці на ўроках дазваляе павысіць эфектыўнасць урока. Калі ж ілюстрацыйны і дэманстрацыйны матэрыял падбіраецца з апорай на краянаўчы аспект, то ў выніку ўзрастае і зацікаўленасць вучняў. Краязнаўства ў дадзеным выпадку – гэта першааснова ведаў пра свой край, праз якую выходзіць гістарычная памяць, нацыянальная самасвядомасць вучняў. Вялікі патрыятызм пачынаецца з любові да маленькай радзімы.

Практыкаванне 1. Разгледзьце фотаздымак “Брацкая магіла воінаў і партызан у горадзе Браславе”. Раскажыце, што вы бачыце. Што вы ведаеце пра гэты помнік гісторыі?

Падказка (наведамленне вучня-кансультанта ці настаўніка або раздатачны матэрыял у друкаваным выглядзе).

У Браславе па вул. Савецкай у скверы размяшчаецца Брацкая магіла савецкіх воінаў і партызан, у якой пахаваны 879 воінаў 166-й стралковай дывізіі 1-га Прыбалтыйскага фронту і партызан брыгады імя Жукава, якія загінулі пры вызваленні г. Браслава і Браслаўскага раёна. Сярод пахаваных – Героі Савецкага Саюза Іван Мікітавіч Валчкоў і Аляксей Мітрафанавіч Жданаў, чыё імя носіць наша Браслаўская сярэдняя школа №1. У 1981 годзе на магіле ўстаноўлены помнік – скульптура воіна на фоне двух абеліскаў, побач – пліты з імёнамі загінуўшых. Аўтар помніка - вядомы беларускі скульптар С.Селіханаў

Крок 2. Ад зрокавага вобраза – да слова. Вучням прапаноўваюцца заданні на правапіс падабраных па ілюстрыцыйным матэрыяле слоў, напрыклад: устаўце прапушчаныя літары або выберыце варыянт напісання канчатка (экстралінгвістычны прынцып узбагачэння слоўнікавага запасу вучняў, заснаваны на суаднясенні слоў і прадметаў ці іх малюнкаў). Словы для такіх заданняў абавязкова падбіраюцца з улікам мэтай урока, абранай камунікатыўнай сітуацыі і тэмы, на якую вучні будуць ствараць уласны тэкст. Вучні могуць падбіраць і свае прыклады слоў па дадзенай ілюстрацыі або адбіраць неабходныя па тэме выказвання словы. Таксама можна прапанаваць і заданні на пераклад слоў з рускай мовы на беларускую; падбор сінонімаў, антонімаў; арганізаваць работу вучняў-кансультантаў у рубрыках “Паслухайце мовазнаўцаў”, “Слоўнік падказвае”, “Чаму мы так гаворым”. Такія заданні спрыяюць узбагачэнню слоўнікавага запасу вучняў, дэманструюць асаблівасці граматычнага ладу беларускай мовы і тым самым садзейнічаюць фарміраванню як моўнай, так і камунікатыўнай кампетэнцыі. Усе слоўнікавыя практыкаванні папярэднічаюць заданням, накіраваным на стварэнне вучнямі тэкстаў.

Практыкаванне 2. Арфаграфічная хвілінка. Устаўце прапушчаныя літары. Карыстаючыся слоўнікам іншамоўных слоў А. М. Булыкі, растлумачце значэнне выдзеленых курсівам запазычаных слоў.

(В/в)ялікая (А/а)йчы(нн/н)ая (В/в)айна,
скуль...тура, скульпт...р, п'ед...стал,
 а(ў/у)тамат, аб...ліск, ка(с/з)ка, шын...ль,
 выраз твар (у/а?), стомле (нн/н)ы, міт...нг,
 абрысы фігуры завостра(н/нн)ыя,
 воін?вызваліцель, накіраваны (у) высь, ля
 падно (ж/жж)а, выгр...віраваны імёны.

Крок 3. Слова ў тэксце. Стварэнне ўласных тэкстаў (сачыненняў) – складаны від працы па развіцці маўлення, які патрабуе творчага падыходу і наяўнасці пэўнага вопыту, у тым ліку і чытацкага, адсутнасць якога з’яўляецца галоўнай праблемай для сучаснага вучня. Таму неабходна даць вучням тэкст-прыклад – гэта ўзорны тэкст (яркі прыклад майстроў беларускага слова) адпаведнага тыпу і стылю, які разам з тым садзейнічае далучэнню дзяцей да беларускай літаратуры. З тэкстам-прыкладам прапаноўваюцца камбінаваныя заданні, якія спалучаюць граматычныя, стылістычныя і арфаграфічныя (тэкстуальныя і функцыянальныя прынцыпы ўзбагачэння слоўнікавага запасу вучняў).

Практыкаванне 3. Прачытайце сказы, размясціце абзацы ў такім парадку, каб атрымаўся тэкст.

З...мякі ўшаноўваюць пам...ць пра загіну(ў/у)шых у гады (В/в)ялікай (А/а)йчыннай (В/в)айны. Кожны год у (Д/д)зень (П/п)ерамогі ля помніка адбываецца міт..нг, таксама стала добрай трад..цыяй для выпускнікоў школы (у/ў)складаць кветкі ля помнік(а/у).

Помнік ля брацкай магілы ўстаноўлены ў 1981 го(дз/д)е. Аўтар помніка – вядомы белару(с/сс)кі скульптар С. Селіханаў. На гранітным п(’/ь)едэстале ўзвышаецца скульптура воіна. Постаць салдата

в(е/я)лічная, нібы застылая ў руху (на)перад. У руках ён трымае аўтамат і знятую з галавы ка(с/з)ку, якая сімвалізуе жалобу і ўшанаванне памяці загінуўшых. Аўтамат апушча(н/нн)ы долу ў знак таго, што вайна скончана. На твары воіна адбітак стомленасц, (ваенных/вайсковых) пакут і страт.

Абрысы постаці салдата завостраныя, што надае скульптуры драматызм. Бронзавы колер скульптуры воіна кантрас(т?)на выдзяляе яе на фоне двух аб..ліскаў, якія, імкнучыся ўвысь, узвышаюць увесь помнік.

У час падаро(жж/ж)а па (Б/б)раслаўшчыне можна ўбачыць шмат помнікаў гісторыі і культуры. У ц..нтральным скверы на Брацкай магіле савецкіх воінаў і партызан, якія загінулі пры вызваленні (Б/б)раслаўшчыны ў ліпені 1944, узвышаецца бронзавая постаць салдата са схіле(н/нн)ай галавой – журботны напамінак пра суровыя гады вайны. Тут пахаваны 879 воінаў 166-й стралковай дывізіі 1-га Прыбалтыйскага фронту і партызан брыгады імя Жукава, якія загінулі пры вызваленні г. Браслава і Браслаўскага раёна. Сярод пахаваных – Героі Савецкага Саюза Іван Мікітавіч Валчкоў і Аляксей Мітрафанавіч Жданаў, чыё імя носіць Браслаўская сярэдняя школа №1.

(Паводле К. Шыдлоўскага)

1. На якую тэму дадзены тэкст? Якая галоўная думка тэксту?
2. Вызначце стыль і тып тэксту, пацвердзіце сваю думку.
3. Устаўце прапушчаныя літары.
4. Вызначце від падпарадкавальнай сувязі ў падкрэсленых словазлучэннях.
5. Знайдзіце ў тэксце аднаасастаўны сказ, вызначце яго від.
6. Знайдзіце ў тэксце няпоўны сказ.
7. Раствлумачце знакі прыпынку.
8. Суаднясіце часткі тэксту з прапанаваным планам сачынення-апісання помніка гісторыі.

Памятка

План сачынення-апісання помніка гісторыі

1. Агульнае ўражанне ад аб'екта апісання (месца знаходжання помніка, яго агульны выгляд, гісторыя ўзнікнення, аўтар)
2. Апісанне помніка (форма, абрысы, памер, колер, важныя мастацкія дэталі і вобразы, скульптурныя рашэнні).

3. Аўтарскія адносіны (ацэнка) да аб'екта апісання (помніка).

У межах работы па стварэнні ўласных тэкстаў (сачыненняў) можна прапанаваць заданні на будову тэкстаў па дадзеным пачатку, стварыць камунікатыўныя сітуацыі з уключэннем вучняў у ролеваю гульню “Прафесія — рэпарцёр”, “Найлепшы апавядальнік”, арганізаваць камунікатыўную практыку вучняў у форме гутаркі, вуснага выказвання, рэпартажу, публічных выступленняў, дакладаў, паведамленняў. Неабходна прапаноўваць заданні, якія стымулююць будаваць уласныя выказванні і разам з тым развіваюць творчыя здольнасці вучняў: прыдумаць загаловак тэксту, скласці яго план, замяніць канцоўку тэксту, размясціць абзацы так, каб атрымаўся тэкст (узнаўленне дэфармаванага тэксту), перапрацаваць тэкст з аднаго стылю ў другі.

На дадзеным этапе пры рабоце над сачыненнем трэба скіраваць увагу вучняў на тое, каб яны правільна ўжывалі словы, граматычныя формы слоў, адчувалі сутнасць сувязей паміж словамі і сказамі тэксту. Марфалагічныя практыкаванні дазваляюць вучням не толькі замацаваць веды па марфалогіі, але і з'яўляюцца асновай фарміравання камунікатыўных уменняў, забяспечваюць правільнае ўжыванне форм для пабудовы словазлучэнняў і сказаў. Гэта заданні на вызначэнне часцінамоўнай прыналежнасці слоў, падбор слоў той ці іншай часціны мовы, пастаноўка слова ў пэўнай форме, размежаванне аманімічных слоў, якія адносяцца да розных часцін мовы; пераклад слоў з рускай мовы на беларускую і параўнанне іх форм (парадыгматычны і сінтагматычны прынцыпы ўзбагачэння слоўнікавага запасу вучняў). Карысна будзе звярнуцца да работы са слоўнікам (арфаграфічным, тлумачальным, слоўнікам іншамовных слоў), што спрыяе не толькі фарміраванню моўнай кампетэнцыі вучняў, але і пашырае іх круггляд, узбагачае слоўнікавы запас, фарміруе ўменне працы са слоўнікам, павышае ўзровень культуры маўлення. Падчас работы з тэкстам-узорам неабходна папрацаваць над будовай сачынення, у гэтым дапамогуць памятки: “Як напісаць нататку”, “План сачынення-апісання” і інш..

Такая сістэма работы над стварэннем тэкстаў на ўроках развіцця маўлення дазваляе вучням сабраць неабходны слоўнікавы матэрыял, пабудаваць план будучага сачынення, актуалізаваць раней вывучанае. Тэксты краязнаўчага характару выконваюць двойную задачу: узор моўных з’яў і граматычных катэгорый і сродак выхавання і духоўнага развіцця асобы вучня. Краязнаўчы накірунак у працы стварае эмацыянальны настрой, спрыяе выхаванню маленькага патрыёта вялікай Радзімы (фарміруе лінгвакультуралагічную кампетэнцыю).

Літаратура

1. Бухвалов, В.А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества / В.А. Бухвалов. – М.: Центр «Педагогический поиск», 2000. – 144 с.

2. Варановіч, З.Б. Тэматычны даведнік-дапамажнік для настаўніка беларускай мовы (V-XI класы) і ВНУ / З.Б. Варановіч. – Гродна: Выд. Ілюшы В. Мельнікава, 1997. — 112 с.

3. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Беларуская мова. V – XI класы / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2012. – 56 с.

4. Жуковіч, М.В. Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры / М.В. Жуковіч. — Мінск: Аверсэв, 2007. – 157 с.

5. Зелянко, В. Навучанне арфаграфіі на тэкставай аснове як перадумова фарміравання культуры маўлення вучняў / В. Зелянко // Роднае слова. – 2015. — № 9. – С. 54 — 58.

6. Лаўрэль, Я. Архітэктура – летапіс гісторыі: сачыненне – апісанне помніка архітэктуры ў старшых класах / Я. Лаўрэль // Роднае слова. — 1995. — №5.

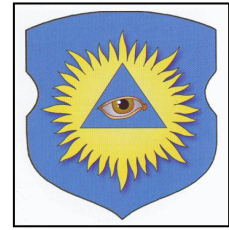
7.Ляшчынская, В.А. Методыка выкладання беларускай мовы: задачы і практыкаванні: вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / В.А. Ляшчынская. - Мн.: Выш. шк., 1998. – 191 с.

8.Учебные программы по учебным предметам для учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания.V класс / Министерство образования Республики Беларусь. — Минск: Нац. ин-т образования, 2015. – 222 с.

*Тэма “Сачыненне-апісанне вёскі (горада, мікрараёна)”
Беларуская мова, 7 кл.*

Крок 1 “Зрокавы вобраз”

Падбярэце словы да фотаздымка

Крок 2 “Ад вобраза—да слова”

Арфаграфічная хвілінка

Ра(ё/йо)нны ц.нтр, стаго(дз/ддз)е, заснава(нн/н)ы (у/ў) тыс...ча
дзеяц(ь?)сот шэсцьдз(я/е)сят пятым годзе, гарадзі?а, т...рыторыя, рэл..еф,
л(е/я)давік, шматлікія азёр(ы/а),(З/з)амкавая гара, герб “Вока
прадбача(н/нн)я”, л...генда, (Б/б)раслаўшчына, архіт...тура, ж...хары,
насельні...ва, кра...від, (у) даль блакітную, з...лёны (в?)остраў, спа(д/т)чына.

Крок 3 “Слова ў тэксце”

Будуем словазлучэнні

Падарожнічаць па ваколіц(ах/ам); адпачывалі пад
Браслав(ам/ым); багаты (на што/чым?) судак,
(в?)угар; схадзіць (у што/ па што?) ягады, грыбы,
арэхі; прайсціся па ціхі.. цяністы.. (в?)улачка...; у
межах горад(а/у); раскідана больш (?) два...аць
азёраў.

Блакiтная карона Паазер'я

Глядзiце, колькi на карце блакiтных плямiнак i кропак! Гэта – азёры. Яны густа рассеяны па ўсёй Вiцебшчыне. Нездарма гэты край называюць на Беларусi Паазер'ем. Некаторыя азёры раскiданы паасобку, некаторыя – невялiкiмi групамi. Вось цэлыя “сузор'i” азёр пад Браславам. Тут на самым стыку Лiтвы, Латвii i Беларусi знаходзiцца вялiкае возера са старажытнай назвай Дрысвяты. А якiя прыгожыя краявiды вакол азёр! Якiя багаццi хаваюцца ў iх глыбiнях. Рыбакi здабываюць тут щчупака, акуня, ляшча. Браслаўскiя азёры багатыя яшчэ i на судака, вугра. На лясiстых берагах азёр Браслаўшчыны можна ўбачыць хаткi бабра. (Паводле В.Вольскага)

1. Вызначце тэму i iдэю тэксту.
2. Вызначце тып i стыль тэксту.
3. Растлумачце правапiс падкрэсленых слоў, вызначце iх часцiнамоўную прыналежнасць.
4. Звярнiцеся да памятки па будове сачынення-апiсання i вызначце, у якой структурнай часцы можна выкарыстаць гэты ўрывак

Памятка

План сачынення-апiсання вёскi, горада (мiкрараёна)

1. Агульнае ўражанне ад аб'екта апiсання (геаграфiчнае становiшча населенага пункта, яго агульны выгляд, адметнасць рэльефу i клiмату, паходжанне назвы).
2. Асаблiвасцi забудовы, ваколiц населенага пункта; колькасць дамоў, насельнiцтва.
3. Адметныя арыенцiры населенага пункта (помнiкi, дамы, дрэвы, камянi, азёры i пад.)
4. Гiсторыя ўзникнення, цiкавыя падзеi i асобы, жыццё якiх было звязана з аб'ектам апiсання.
5. Аўтарскiя адносiны (ацэнка) да аб'екта апiсання.

Праца з тэкстам-узорам (дэфармаваны тэкст)

Заданне. Расстаўце абзацы так, каб атрымаўся тэкст.

Ж(а/э)мчужына (Б/б)еларускага
(П/п)азер'я

Няма сумненняў што неўзабаве (Б/б)раслаўшчына стане адным з буйнейшых цэнтраў айчыннага турызму(у/а) і адпачынк(у/а). На карысць гэтага сведчыць тое што замежныя госці прамовіўшы на развітанне словы сардэчнай падзякі вязуць у шырокі свет

успамін пра (Б/б)раслаўскія дзівосы цеплыню сэр(д?)цаў мясцовых жыхароў. Не раз вяртаюцца са сваімі сябрамі прызнаючыся што падобнае прыгажосці дасюль не сустракалі.

Каму давялося хоць аднойчы пабываць у гэтым дзівосным кутку Беларусі той заўсёды нясе ў сваім сэр(д?)цы яго непаўторнае хараство зачэрпнутае з блакітнага бяздоння азёр (Б/б)раслаўшчыны. Іх тут што ж(а/э)мчужын на нітцы пакінута апошнім ледавіком каля трохсот.

Сярод шматлікіх азёр выдзяляецца асобна ўнікальнасц(ь?)ю і значнасц(ь?)ю плошчы (Б/б)раслаўская гру(п/пп)а азёр якая складае нацыянальны парк “(Б/б)раслаўскія азёры”. Кожнае возера гэтай гру(п/пп)ы мае сваю непаўторную прыгажосць што прыдае (Б/б)раслаўскаму краю адметны каларыт.

Непаўторная прыгажосць азёр і лясоў разнастайнасць раслі(н/нн)ага і жывёльнага свету ставяць нацыянальны парк “(Б/б)раслаўскія азёры” ў рад унікальных прыродаахоўных комплексаў. (Паводле І. Касьяненкі)

1. Раскрыйце дужкі, устаўце прапушчаныя літары, пастаўце, дзе неабходна, знакі прыпынку.
2. Вызначце тэму і ідэю тэксту.
3. Якога стылю і тыпу тэкст? Абгрунтуйце свой адказ.